

Autobiografia Literatura Kultura Media
nr 2 (25) 2025 | s. 191–205
ISSN (print) 2353-8694
ISSN (online) 2719-4361
DOI: 10.18276/au.2025.2.25-13

KULTURA AUTOBIOGRAFICZNA

BARBARA POPIEL-KOBIELSKA*
Uniwersytet Szczeciński

Biografia jako narzędzie legitymizacji władzy. Konstruowanie idei władcy i władzy w siedemnastowiecznej biografii jednego z książąt Pomorza Zachodniego**

Streszczenie

Biografia księcia Filipa II autorstwa Jurgi Valentinusa Winthera, zatytułowana *Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II*, to nie tylko opis życia jednego z ostatnich książąt pomorskich i hołd oddany zmarłemu władcy, lecz także swoiste narzędzie legitymizowania książęcej władzy. Służą temu: połączenie odpowiednio dobranych elementów życia Filipa II z faktami z życia jego dziadka, Filipa I; ukazywanie relacji pomiędzy władcą a poddanymi; prezentacja stosunku władcy do religii, literatury i sztuki oraz spraw państwa; rozplanowanie prezentowanego materiału i wybór środków językowych. Wykorzystując narzędzia biografistyki, panegiryku, parenetyki i retoryki, autor konstruuje wizerunek idealnego władcy, a zarazem buduje konkretną ideę władzy, w którą wpisuje swojego bohatera.

Słowa kluczowe

biografia siedemnastowieczna, biografia władcy, legitymizacja władzy, Pomorze Zachodnie, retoryka, wzorce osobowe

* Kontakt z autorką: barbara.popiel-kobielska@usz.edu.pl; ORCID: 0009-0004-6385-4908.

** Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu zaprezentowanego podczas konferencji „Idee. Ideologie. Doktryny. Pytania o legitymizację”, zorganizowanej w dniach 23–25.04.2025 r. przez Uniwersytet Szczeciński.

Od momentu, gdy wykształciła się z historiografii starożytnej Grecji, biografia służyła różnorodnym celom: pochwalę wybitnych jednostek, utrwalaniu pamięci o ich dokonaniach, podkreślaniu pożądanego zachowania oraz cnót, a także krytyce i naganie zachowania niepożądanego. Biografia pochwalna, obok perypatetyckiej (charakterologicznej) i aleksandryjskiej (antykwarycznej, podręcznikowej), jako jedna z odmian tego gatunku¹, stanowiła w dawnych epokach narzędzie prezentacji lub kreowania pożądanego wzorców osobowych². Jej wyznaczniki: historia, panegiryzm i pareneza³ pozwalały zaprezentować nie tylko wybranego bohatera, lecz również (nieraz pośrednio) jego otoczenie i realia codzienności, a co za tym idzie – pozwalały mówić o tym, czego epoka, społeczność i/lub autor oczekują od osoby zajmującej dane stanowisko, reprezentującej pewną grupę społeczną, pełniącą konkretną funkcję. Opisując preferowane postawy, zachowania i cechy konkretnej postaci, dawna biografia opowiadała jednocześnie adresatowi o pożądanym, oczekiwanych, wymaganych wzorcach, które należy naśladować. To zadanie nie zawsze jest artykułowane wprost, nie zawsze ma też wyraźnie wskazanego odbiorcę. Niekiedy czytelnik przybiera dwoistą postać: czytelnika „zwykłego”, można by powiedzieć – zbiorowego, do którego kierowany jest przede wszystkim przekaz pochwalny, zachęcający do podziwiania i doceniania zalet przedstawianego bohatera, oraz czytelnika skonkretyzowanego, stanowiącego, można rzec, swoisty „target”, dla którego prezentowany w biografii bohater powinien stać się źródłem inspiracji, zachętą, wzorem do naśladowania w konkretnych sytuacjach i działaniach.

Ten wyraźny podwójny adres zawierają nierzadko biografie władców: o ile poddani, a w dalszym planie także odbiorcy z innych krajów, otrzymują opowieść o doskonałym władcy, którego rządy stanowiły lub stanowią powód do dumy i okrywają chwałą rodzime ziemie, o tyle następcy tegoż władcy i ich najbliższe otoczenie dworskie otrzymują wzór osobowy do naśladowania – swoisty zestaw wskazówek, zaleceń i upomnień dotyczących pożądanego,

¹ Zob. Hanna Dziechcińska, *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627 (kierunki i odmiany)* (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971); Ignacy Lewandowski, *Historiografia rzymska* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007); Janina Niemirska-Pilszczyńska, wstęp do: *Żywoty Cezarów. Tom I*, Swetoniusz, tłum., wstęp i komentarz Janina Niemirska-Pilszczyńska, przedm. Józef Wolski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004); Lidia Winniczuk, wstęp do: *Żywoty wybitnych mężów*, Korneliusz Nepos, wstęp, komentarz i red. Lidia Winniczuk (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974).

² Dziechcińska, *Biografistyka staropolska*; Mieczysław Brożek, wstęp do: *Żywoty sławnych mężów (z Żywotów równoległych)*, tom I, Plutarch z Cheronei, tłum. i oprac. Mieczysław Brożek (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004).

³ Dziechcińska, *Biografistyka staropolska*, 10; zob. Hanna Dziechcińska, „Biografia”, w: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002), 121–123.

godnego pochwały sposobu rządzenia. W biografiiach tych wykorzystywane są też zabiegi służące kreowaniu i umacnianiu wizerunku władzy królewskiej lub książęcej, budowaniu odpowiedniej wizji tej władzy, pozyskiwaniu sympatii, akceptacji i uznania niej.

Takie właśnie zabiegi można odnaleźć w utworze *Parentatio Philippica secunda* [*Mowa żałobna ku czci Filipa II*]⁴ – biografii Filipa II, od 1606 do początków 1618 roku księcia szczecińskiego, jednego z ostatnich książąt Księstwa Pomorskiego. Autorem biografii był Jurga Valentinus Winther (podpisujący się tą łacińską formą Jurga Valentin von Winther). Urodzony w 1578 roku, syn burmistrza Trzebiatowa, Winther ukończył studia prawnicze i dużo podróżował; po powrocie do kraju został księżęcym sekretarzem. Na dworze księżęcym podejmował się różnorodnej twórczości literackiej, w tym m.in. przełożył z włoskiego na łacinę sztukę Giovanniego Battisty Guariniego (*Il pastor fido* – jako *Pastor fidus*) dla uczczenia wesela Filipa II i Zofii Szlezwicko-Holsztyńskiej⁵. Z Filipem II łączyło go zainteresowanie historią, w związku z czym rozpoczął prace nad nową kroniką Pomorza: *Balthus Pomeranicus*⁶.

Utwór *Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II* został wydany w 1618, czyli w roku śmierci Filipa II, przez drukarnię Joachima Rhetiusa. Niewykluczone, że materiały do tej biografii autor zbierał już wcześniej, choć należy wątpić, czy prace nad nią rozpoczął przed śmiercią władcy na początku lutego⁷.

⁴ Jurga Valentinus Winther, „Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II”, w: *Parentationes Philippicae* (Stettin: Typis Rhetanis, per Ioh. Christophorum Landtrachtingerum, 1618). Należy zaznaczyć, że biografia ta nie została wcześniej przełożona na język polski. Przekładu z łaciny na język polski dokonała autorka w ramach pracy magisterskiej przygotowanej pod opieką prof. dra hab. Piotra Urbańskiego, wówczas profesora Uniwersytetu Szczecińskiego, w roku akademickim 2007/2008. Autorka powraca do opracowanego materiału w ramach dalszych badań.

⁵ Zob. Joanna A. Kościelna, „Wesela Gryfitów na zamku w Szczecinie w epoce wczesnonowożytnej”, w: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, t. II, red. Kacper Pencarski, Barbara Igielska, Janina Rybkiewicz, Renata Zdero, (Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2021), s. 73.

⁶ Na temat Winthera zob. np.: Allgemeine Deutsche Biographie, „Winther, Georg Valentin”, dostęp 13.06.2025, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz85828.html#adbcontent>; Agnieszka Borysowska, „Poezja kunsztowna w drukach żałobnych dedykowanych Gryfitom”, w: *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*, red. Maria Łopuch, (Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2017), s. 76, 87; Filip Hainhofer, „Filipa Hainhofera dziennik podróży zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617”, w: *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego*, t. IX, tłum. i oprac. Krzysztof Gołda (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000), 65; Mieczysław Stelmach, *Eilhardus Lubinus i jego wielka mapa Księstwa Pomorskiego* (Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument”, 2001), 38–39; Piotr Urbański, „Łaciński repertuar dramatyczny w renesansowym Szczecinie”, w: *Szczecin teatralny. Cz. 1. Twórcy, przedstawienia, festiwale*, red. Leokadia Kaczyńska (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002), 17–18.

⁷ Por. Hainhofer, „Filipa Hainhofera dziennik podróży”, 65.

Zacznijmy od krótkiego zarysu treści utworu: Winther prezentuje Filipa II od narodzin, poprzez edukację i młodzieńcze zagraniczne wojaże, aż po objęcie władzy i małżeństwo. Następnie zajmuje się Filipem II już jako władcą: ukazuje go jako doskonałego gospodarza, łaskawego, a zarazem sprawiedliwego i surowego wobec „najpotworniejszych przestępstw”⁸; podkreśla książęce zamiłowanie do pokoju i nauk; chwali rozbudowę zamku książęcego⁹, troskę o odpowiednie małżeństwo siostry, pozyskiwanie przyjaźni i szacunku własnych poddanych oraz uczonych i władców z innych krajów. Końcowa część biografii to opis chorób i śmierci księcia: tu autor szczególnie podkreśla pobożny i pokorny stosunek księcia do fizycznych cierpień oraz nieustanną troskę o sprawy Księstwa. Śmierć Filipa II, uroczystości pogrzebowe i powszechna żałoba zamykają całą opowieść.

Pojawiają się tu zatem typowe dla gatunku elementy: przedstawienie dziejów jednostki od narodzin aż po śmierć, prezentacja wybranych wydarzeń, na tle których można wyeksponować zalety bohatera, ukazanie go w sferze prywatnej i publicznej, opisanie rozpacz i rozmiarów straty po jego śmierci. Winther jest dobrze obeznany z zasadami dziejopisarstwa, sięga po wspomnienia własne i innych osób z otoczenia dworu, po zapiski samego księcia, dokumenty, materiały historyczne i odniesienia literackie. Informacje, które podaje, w zestawieniu ze świadectwami i badaniami historycznymi, są w stanie się obronić: nie mamy do czynienia z wprowadzaniem treści baśniowych czy niezgodnych z faktami, Winther nie przytacza treści niesprawdzonych, lecz sięga po te, których wiarygodność może potwierdzić¹⁰. Niemniej jako biografia *Parentatio Philippica secunda* realizuje panegiryczny i parenetyczny wymiar gatunku, toteż istotne jest nie tylko „co”, lecz również „jak” jest przedstawiane – a także „po co”. Analiza tych właśnie elementów, „jak” i „po co”, pozwala zobaczyć *Parentatio* nie tylko jako biografię władcy i hołd oddany zmarłemu księciu, lecz także jako konstrukcję konkretnej, zgodnej z ówczesnymi ideałami, idei władcy, budowania dyskursu o władzy i władcy oraz legitymizowania – nie tyle władzy samych Gryfitów, ile sposobu rządzenia, sposobu realizowania książęcych obowiązków, pożądanego u następców zmarłego księcia. Służą temu konkretne zabiegi kompozycyjne, narracyjne i słowne.

⁸ Wszystkie cytaty w tłumaczeniu własnym na podstawie: Barbara Popiel, „*Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II Jurgi Valentini Winthera. Wstęp, edycja, przekład i komentarz*” (praca magisterska, Uniwersytet Szczeciński, 2008), 143. Wszystkie kolejne cytaty pochodzące z tego opracowania oznaczone są w dalszych przypisach jako: „*Parentatio Philippica secunda* JVV”.

⁹ Por. Maria Łopuch, Wojciech Łopuch, „Architektura założenia zamkowego w czasach książęcych (1346–1637)”, w: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, t. I, red. Barbara Igielska, Janina Kochanowska, Kacper Pencarski, Janina Rybkiewicz, Renata Zdero, (Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2020), s. 79, 81.

¹⁰ Por. krytyczny stosunek Winthera do błędów pojawiających się u innych autorów, „*Parentatio Philippica secunda* JVV”, 121.

Tym, co zwraca uwagę od samego początku, jest paralelna kompozycja: z Filipem II zostaje bowiem połączona postać jego dziadka, Filipa I, o którym informacje czerpie Winther z wcześniejszej biografii Valentinusa z Eichstaedt, *De vita Philippi I*¹¹. Pozwala to na wykorzystanie na poziomie inwencyjnym amplifikacji¹², zasadniczej cechy utworów panegirycznych – a taki charakter ma bez wątpienia *Parentatio Philippica secunda*. Autor wykorzystuje zatem różnorodne podobieństwa pomiędzy Filipami: poczynając od imienia, poprzez ten sam miesiąc narodzin, ten sam miesiąc śmierci i ten sam wiek, którego obaj książęta dożyli, aż po podobieństwo ich postaw i wydarzeń z życia¹³. W ten sposób Winther osadza Filipa II w bardzo konkretnym i pozytywnie ocenianym kontekście historycznym, do tego stosunkowo niedawnym (Filip I zmarł w 1560 roku); jako jeden z Gryfitów Filip II staje się tym bardziej wyjątkowy, gdy zostaje zestawiony i porównany z Filipem I, „ojcem ojczyzny”¹⁴. Dzięki takiemu zestawianiu zalet obu książąt autor ma możliwość jeszcze wyraźniejszego podkreślania cech swego bohatera: wszystko bowiem, co Filip I czynił dobrze, Filip II czyni co najmniej tak samo dobrze; tam zaś, gdzie Filip I wykazywał się pewnymi brakami, Filip II te braki nie tylko nadrabiał, lecz także przewyższał wszelkie oczekiwania. Dla przykładu: opowiadając o zagranicznych podróżach obu władców, Winther wskazuje:

[...] tak jak Filip I podróżował z wujem Ludwikiem [...], aby być świadkiem ceremonii koronacji, podobnie Filip II z jakże roztropnym księciem meklemburskim Ulrykiem roztropnie podjął i urzeczywistnił przedsięwzięcie pierwszej pielgrzymki do Danii¹⁵.

W ustępie o pobożności władców czytamy:

Filip I jako pierwszy był wyznania luterańskiego i [był] inicjatorem, nauczycielem oraz krzewicielem konfesji augsburskiej [...]. Co dziadek, Filip I, szczęśliwie rozpoczął w tak trudnym przedsięwzięciu reformacji ewangelicznej, [...], to wnuk, Filip II, jeszcze szczęśliwie kontynuował¹⁶.

¹¹ Valentinus von Eichstaedt, „De vita Philippi I. Ducis Stetini Pomeraniae etc.”, w: *Parentationes Philippicae; „Parentatio Philippica secunda JVV”*, 89.

¹² W tym miejscu należy podkreślić, że z uwagi na skupienie się tylko na wybranym, zasygnalizowanym w tytule zagadnieniu dotyczącym biografii Filipa II oraz z uwagi na ograniczone ramy niniejszego tekstu autorka nie podejmuje tu rozważań nad retorycznymi wzorcami biografii ani bardziej szczegółowej analizy kompozycji samego dzieła Winthera.

¹³ „*Parentatio Philippica secunda JVV*”, 95, 97, 99.

¹⁴ Tamże, 89.

¹⁵ Tamże, 109.

¹⁶ Tamże, 121.

O człowieczeństwie i pokorze władców:

O Filipie I napisano, że przez długi czas mniej cenił godność książęcą niż człowieczeństwo oraz łagodność [...]. Te wszystkie wzmianki w przypadku świętej pamięci Filipa II można nie tylko umocnić, lecz i pomnożyć, gdyż posłowie, podróżnicy zagraniczni, osobiści słu-dzy, wasale i poddani bardzo podziwiali niezwykle człowieczeństwo księcia [...]¹⁷.

Wreszcie o wykształceniu:

Filip I, średnio wykształcony i [jednocześnie] najbardziej przychylny spośród wykształco-nych, co roku przysyłał dary profesorom wittenberskim, aby dowieść uczynom łaskawości swojego umysłu [...]. Filip II nigdy nie przebywał w szkołach powszechnych ani nie spędzał czasu w akademii jak stryjowie, lecz w swej prywatnej szkole pałacowej [...] poczynił takie postępy w naukach, że gdyby istniał rektor wszystkich akademii, słusznie [nasz książę] zostałby nim mianowany¹⁸.

Zastosowana przez Winthera paralela oparta na imieniu pozwala zatem na gradacyjne ułożenie i amplifikacyjne wykorzystanie materiału, w którym każdy pozytywny aspekt zwią-zany z Filipem I jest powtarzany, powiększany i udoskonalany przez Filipa II. Pozwala to także na budowanie wizji pewnej ciągłości czynów książąt pomorskich, na osadzenie ich dokonań w szerszym wymiarze historycznym, społecznym i rodowym oraz na ukazanie wzrostu i wspianłości samego księstwa. Nawiązanie do imienia wykorzystuje zresztą Win-ther jeszcze w inny sposób: na pierwszych stronach swego dzieła przywołuje bowiem inne postacie historyczne noszące imię „Filip”, w tym: Filipa Macedońskiego, Filipa Melanchtona, Filipa Szwabskiego czy Filipa II Hiszpańskiego¹⁹. Wyliczenie tych „historycznych Filipów” nie służy jednak wyłącznie umieszczeniu Filipa II w gronie innych władców tegoż imienia, ma też inne cele. Po pierwsze, autor przywołuje stwierdzenie Filipa Melanchtona, że imię to jest nieszczęśliwe dla dostojników i poza nielicznymi wyjątkami „nie czytaliśmy o żadnym Filipie, który miałby szczęśliwy bieg życia”²⁰. W ten sposób dzieje obu Filipów pomorskich zostają ujęte w pewnego rodzaju opowieść o cierpieniu i poświęceniu, co widać szczególnie

¹⁷ Tamże, 103, 105.

¹⁸ Tamże, 103, 105.

¹⁹ Tamże, 91, 93.

²⁰ Tamże, 91.

w tych częściach biografii, gdy Winther przedstawia chorobę i zgon swego pana; jednocześnie zaś „nieszczęśliwość imienia” podkreśla jeszcze bardziej powszechną żalobę po śmierci księcia.

Po drugie, Winther odwołuje się do wprowadzonego przez Filipa Macedońskiego zwyczaju powtarzania przez służbę słów: „Filipie, jesteś człowiekiem”, które to powiedzenie książe Filip II „wybrał jako osobiste godło, kilkakrotnie go użył i dołączył [jako] codzienny pomnik śmiertelności [...]”²¹. W ten sposób już na samym początku zarysowane zostają jedne z głównych cech księcia, do których biograf będzie się wielokrotnie odwoływał: pokora, skromność i humanitaryzm.

Zresztą poza władcami noszącymi imię „Filip” w biografii pomorskiego księcia przywołanych zostanie wiele innych znaczących postaci: władców, w tym powiązanych z Gryfitami, uczonych i duchownych²². Ich pojawienie się, nieraz w dość rozbudowanych wyliczeniach, przy okazji opowieści o podróżach Filipa II, o nawiązanych przezeń kontaktach i przyjaźniach, o dokonanych czynach oraz wypowiedzianych lub zapisanych życiowych mądrościach, pozwala autorowi nie natarczywie, lecz wyraziście ukazywać Filipa II jako władcę i człowieka powiązanego z ważnymi osobistościami, cieszącego się szacunkiem ówczesnych autorytetów, przynoszącego chlubę rodowi Gryfitów.

Na poziomie narracyjnym i słownym znamienny jest sposób prezentowania Filipa II w kilku charakterystycznych ujęciach: jako człowieka renesansowego, jako uosobienie czterech cnót kardynalnych, jako człowieka pobożnego oraz jako *pater patriae*, ojca ojczyzny. Te wszystkie oblicza doskonale się ze sobą łączą i wspólnie tworzą obraz władcy doskonałego.

Filip II jako człowiek i książę renesansowy ujawnia nam się przede wszystkim wówczas, gdy mowa o jego wykształceniu, zamiłowaniu do nauki, książek i sztuki oraz o gotowości do zagranicznych peregrynacji. Te ostatnie stanowią dla przyszłego władcy swoistą szkołę życia, możliwość opanowania nowych języków, zawarcia wartościowych przyjaźni, poznawania różnych sposobów rządzenia. Widzimy Filipa II oddającego się nauce i poznawaniu świata po to, by dobrze służyć Chrystusowi i dbać o ojczyznę²³. Pojawiają się tu istotne określenia: do opisanego książęcego umiłowania nauki autor stosuje słowo *studium*, które poza „nauką” i „wykształceniem” może też oznaczać „pilność, gorliwość”; w przypadku podróży rzadko używane jest słowo *iter* („podróż, wyprawa”), znacznie częściej – *peregrinatio*, „podróż – pielgrzymka”, co o wiele wyraźniej oddaje charakter tych wojaży, sam Filip II jest zaś określany w odniesieniu do nich jako *peregrinator* – „pielgrzym, podróżnik”.

²¹ Tamże.

²² Tamże, *passim*.

²³ Tamże, 127.

Cztery cnoty kardynalne²⁴, które jako człowiek i władca prezentuje sobą Filip II, zostają udokumentowane poprzez kolejne przytaczane w biografii wydarzenia, zachowania, słowa i cechy osobowości. Warto zauważyć, że spośród tych czterech cnót najmniejszym zainteresowaniem Winthera cieszy się *fortitudo* (męstwo), nieco większym – *temperantia* (umiarkowanie), kluczowe zaś są w jego wizji doskonałego władcy *iustitia* (sprawiedliwość) i *prudentia* (roztropność). To właśnie tym dwóm – sprawiedliwości i roztropności – zostają podporządkowane umiarkowanie oraz męstwo. Najwyraźniej bowiem *iustitia* i *prudentia* wiążą się dla Winthera z intelektem i pracą umysłową, czyli tym, co stanowi ważny, dominujący element charakterystyki Filipa II; autor w kilku miejscach podkreśla to zamiłowanie księcia do pokoju i określa go mianem *pacificus* („niosący pokój, pokojowy”)²⁵. Męstwo realizuje się zatem nie w czynach wojennych, lecz w dbaniu o pokój, w pobożności, trosce o lud, w sprawiedliwych i humanitarnych czynach. Umiarkowanie zaś ujawnia się nie wprost, lecz pośrednio, w zachowaniach i działaniach, których opis służyć ma przede wszystkim ukazaniu sprawiedliwości i roztropności.

Pobożność to osobna kwestia wielokrotnie poruszana przez Winthera. Korzystając z możliwości zestawienia obu Filipów, autor chętnie przypomina czytelnikowi, że to właśnie Filip I wprowadził na Pomorze luteranizm, był więc „pierwszym inicjatorem i przewodnikiem prawowierności luteranńskiej”²⁶; jego wnuk zaś, który „nade wszystko dawał pierwszeństwo życiu i wyobrażeniu Chrystusa”²⁷, kontynuował dzieło dziadka i stawał się „czynnym obrońcą, kontynuatorem oraz czcicielem tej religii, a pobożnych kochał z głębi serca do końca życia”²⁸. Przykłady pobożności Filipa II, przytaczane w całej biografii, mnożą się szczególnie pod koniec, gdy mowa o chorobie i śmierci władcy. To dla autora doskonały moment, by jeszcze wyraźniej ukazać książęcą pobożność: choroba reumatyczna to dla Filipa II okazja do godnego i pokornego znoszenia cierpienia, a zarazem czas nieustannej troski o księstwo. Winther stwierdza: „Podczas trwania choroby często chwalono go za to, że stopy cierpią, lecz głowa jest zdrowa”²⁹ – i ukazuje nam księcia, który pomimo problemów ze zdrowiem

²⁴ Zob. Jerzy B. Korolec, „Problem cnót moralnych”, w: *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. Teresa Michałowska (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 1993), 62; Jerzy B. Korolec, „Ideal władcy w *Kronice* mistrza Wincentego. Rola cnót moralnych w legitymizacji władzy”, w: *Pogranicza i konteksty literatury polskiego średniowiecza*, red. Teresa Michałowska (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Ossolineum, 1989), 75, 84.

²⁵ „*Parentatio Philippica secunda* JVV”, *passim*.

²⁶ Tamże, 121.

²⁷ Tamże, 115.

²⁸ Tamże, 121.

²⁹ Tamże, 153.

podejmuje kolejne obowiązki związane z rządzeniem księstwem. Jednocześnie zaś, jako człowiek pobożny (*pious*), Filip II oddaje się kontemplacji, rozważaniom o Bogu i śmierci; tu przytoczony zostaje nawet, zapisany przez księcia po niemiecku w jego psalterzu, epigram: „Bardzo dobrze pamiętam, że tyś jednak mój / ja zatem jestem twój, choć przez słabość zapomniałem”³⁰. Pobożność księcia zostaje ukazana poprzez otwartość na Boga, pokorę wobec boskich decyzji, łagodność, cierpliwość i wyrozumiałość dla ludzi, troskę o krzewienie wiary.

Filip II jako *pater patriae*, ojciec ojczyzny, ukazał nam się już wcześniej, dzięki obrazom człowieka renesansu, człowieka obdarzonego cnotami kardynalnymi i człowieka pobożnego. Dochodzą tu jednak jeszcze inne elementy: podkreślana łaskawość i humanitaryzm wobec poddanych, miłość i troska o nich, ujawniające się w podejmowanych działaniach władcy i w sposobie myślenia o władzy. Filip II jako *pater patriae* jest *probus* (uczciwy), *sapientissimus* (najmądrzejszy), cechują go *clementia* (łaskawość) i *humanitas* (człowieczeństwo). Określenia te, w formie rzeczownikowej i przymiotnikowej, powtarzają się wielokrotnie, a o samym księciu Winther mówi bardzo emocjonalnymi określeniami: *noster* (nasz) oraz *illustris* (przesławny, świetny)³¹. Wszystkie te słowa budują obraz Filipa II jako doskonałego władcy.

Nie bez znaczenia dla tego obrazu Filipa II jest także sięgnięcie, w pierwszej części biografii, do toposu *puer senex* (chłopiec starzec)³², gdy Winther opisuje młodość swego bohatera. Topos *puer senex*, w którym młodość fizyczna łączy się z zaletami i cnotami starości, ujawnia się w kolejnych odsłonach: już jako młodzieniec Filip II pragnie zdobywać wiedzę i poznawać świat nie dla prostych uciech, lecz dla kształtowania siebie jako przyszłego władcy; już w młodym wieku wykazuje się roztropnością, sprawiedliwością, umiarkowaniem i męstwem; już jako młody człowiek pełen jest pobożności i szacunku dla religii; wreszcie już od młodości cechują go *clementia* i *humanitas*, łaskawość i człowieczeństwo, które okazuje innym³³.

Warto zauważyć, że na konstrukcję wizerunku władcy wpływ ma nie tylko to, co i jak się o nim mówi, lecz także to, czego się nie mówi. Winther nie jest tu wyjątkiem – i on pewne kwestie pomija, o innych opowiada bardzo ogólnikowo. W przypadku wydarzenia z 1616 roku, gdy w Szczecinie doszło do zabójstwa urzędnika miejskiego i ksiązę surowo ukarał winnych³⁴, Winther nie przytacza szczegółów, pisze jedynie, że minęły zaledwie dwa lata od tego

³⁰ Tamże, 155.

³¹ Tamże, *passim*.

³² Zob. Ernst Robert Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. Andrzej Borowski (Kraków: Universitas, 2009), 107–110.

³³ „*Parentatio Philippica secunda JVV*”, *passim*.

³⁴ Hainhofer, „Filipa Hainhofera dziennik podróży”, 84–85.

wydarzenia i mieszkańcy miasta doskonale je pamiętają, a władca, choć łaskawy i wybaczący, „zabójstwa i inne najpotworniejsze przestępstwa surowo ukarał bez żadnego względu na godność”³⁵. Ogłędne potraktowanie tematu wydaje się zrozumiałe – nie może autor podważyć przecież prawa władcy do wymierzenia sprawiedliwości i utrzymania książęcego autorytetu, jednocześnie zaś nie chce, by jakiś cień padł na skonstruowany wcześniej wizerunek władcy łaskawego, wyrozumiałego i wybaczącego.

Zupełnie pominięte zostają przez Winthera kwestie dotyczące warunków ekonomicznych Szczecina i to, że za rządów Filipa II wzrosło zadłużenie miasta, a także uwięzienie hrabiego von Ebersteina, który, według słów Filipa Hainhofera, „ostro się przeciw Jaśnie Wielmożnemu Księciu targnął”³⁶.

Można zakładać, że te kwestie – pominięte lub potraktowane ogólnikowo – choć same w sobie nie podważają innych zalet Filipa II, ukazują go jednak w zróżnicowanym, niejednoznacznym świetle; zbyt zróżnicowanym i niejednoznacznym, by pozwalały na pełne zrealizowanie celów książęcej biografii. Stąd ogólnikowość opisu pierwszego wydarzenia, raczej podkreślająca sprawiedliwość i poszanowanie prawa przez władcę, niż budząca wątpliwości co do jego zawsze łagodnego charakteru. Stąd też pominięcie pozostałych dwóch kwestii, w których miejsce wprowadza Winther opisy sugerujące pełnię rozkwitu miasta i księstwa oraz oparte na w umiłowaniu i szacunku relacje między księciem a poddanymi.

Warto wreszcie przyrzeć się klamrze kompozycyjnej, jaką stanowią wstęp i zakończenie biografii. Utwór otwiera wiele apostrof, skierowanych do „senatorów rodaków”³⁷ i opisujących straty: rozległych ziem, miast handlowych, starożytnych królów i wodzów – wreszcie stratę wielu wspaniałych książąt z rodu Gryfitów³⁸. Wyliczenie tych kolejnych strat (nie tylko „lokalnych”, lecz i „globalnych”, z czasów dawnych i współczesnych) prowadzi do wskazania straty najświeższej i w tym momencie najboleśniej: straty Filipa II. W ten sposób autor uzyskuje pretekst do poprowadzenia opowieści o zmarłym władcy:

Gdybym pominął milczeniem miłość i dobrodziejstwa, które najlepszy Filip, najukochańszy ojciec ojczyzny, okazał szczerze i wam wszystkim, i mnie [...], czyż nie popadłbym w winę niewdzięczności?³⁹

³⁵ „*Parentatio Philippica secunda* JVV”, 143.

³⁶ Hainhofer, „Filipa Hainhofera dziennik podróży”, 85.

³⁷ „*Parentatio Philippica secunda* JVV”, 85.

³⁸ Tamże, 87.

³⁹ Tamże, 89.

Jednocześnie zaś śmierć Filipa II porównuje do największych tragedii i katastrof (nawet takich jak upadek Rzymu), które przydarzyły się w świecie antycznym i chrześcijańskim⁴⁰.

W zakończeniu biografii, po opisie uroczystości pogrzebowych, autor powraca do ukazania olbrzymiej straty, jaką jest śmierć Filipa II – tym razem jednak ta strata zostaje ujęta bardziej konkretnie i w odniesieniu do aktualnych realiów. Winther stwierdza bowiem:

Oto oplakuje cię zasłużenie twe pokorne Pomorze,
bezpieczne dzięki twym zaletom, Filipie: sztuce i męstwu.
Ujmująca jest w tobie sztuka pobożności, jeszcze bardziej uczciwości;
[Dzięki nim] roztropnie dałeś ojczyźnie odpowiednie prawa.
Dzięki twej nieustannej trosce o sprawy publiczne, o sprawy Chrystusa i Rzeczypospolitej
Dobre państwo wytrzymało w Chrystusie⁴¹.

Określony jako „bóg prawości”, „diament miłujący mądrość”, „Feniks wojny i sztuki” oraz „miłośnik pokoju”, zmarły – „doskonały Filip” – „nie zaniedbał niczego”⁴²; jak pisze dalej autor, „Dlatego też całe Pomorze oplakuje ojca ojczyzny”⁴³, a do cierpienia tego przyłączają się różne okoliczne ludy i nawet „wody Filipowego Bałtyku”⁴⁴. Powszechna żałoba ogarnia zatem nie tylko poddanych księcia, lecz wszystkich ludzi wokół, a także przyrodę, co pozwala jeszcze mocniej wyakcentować zarówno wspaniałość i znaczenie władcy, jak też rozpacz i ogrom strat, jakie przyniosła jego śmierć.

W tym momencie należy powrócić do sygnalizowanej już wcześniej kwestii podwójnego odbiorcy, która wynika z funeralnego charakteru utworu. „[Sprawą] poddanych jest oddawać hołd zmarłym”⁴⁵, pisze w ostatnim akapicie biografii Winther. Podkreślane kilkakrotnie we wcześniejszych partiach cele – wychwalenie wspaniałego władcy, utrwalenie pamięci o jego czynach, słowach i postępowaniu, ukazanie dobrodziejstw, jakich doznało od niego Księstwo oraz poddani – widać wyraźnie, są one dość łatwe do odczytania. Dla zwykłego odbiorcy z ówczesnego otoczenia książęcego biograf ta stanowi potwierdzenie wizerunku księcia Filipa II jako księcia Pomorza i jako „dobrego gospodarza” Szczecina,

⁴⁰ Tamże, 85, 87.

⁴¹ Tamże, 159.

⁴² Tamże, 161.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

kontynuatora pomorskich tradycji oraz opiekuna poddanych i religii. Ponadto utrafia w ówczesne nastroje społeczne: kilka miesięcy po śmierci Filipa II wybuchła bowiem wojna trzydziestoletnia, wśród Gryfitów powtarzały się kolejne bezdzietne zgony, a następca zmarłego księcia wzbudzał niepokój⁴⁶; w związku z tym dzieło ukazujące życie władcy, którego kojarzono z pokojowymi, roztroprnymi rządami i „dobrymi czasami”, mogło koić i łagodzić niepokoje społeczne, a także przynosić nadzieję na lepsze jutro.

Dla odbiorcy zagranicznego biografia ta ugruntowuje pozycję Filipa II jako równego innym władcom europejskim, buduje i utrwała wizerunek nowoczesnego, renesansowego księcia oraz nowoczesnego, renesansowego księstwa, potwierdza związki rodzinne i przyjacielskie Gryfitów z innymi rodami, podkreśla też szczególne znaczenie Gryfitów, poczynając od Filipa I, jako wyznawców protestantyzmu.

Szczególnie interesujące jednak jest ostatnie zadanie, związane z czytelnikiem skonkretyzowanym – owym „targetem”, odbiorcą, wobec którego biografia spełnia konkretne funkcje. W przypadku biografii władcy takim czytelnikiem skonkretyzowanym będą inni rządzący, obecni i przyszli; dla nich opowieść o władcy doskonałym stanowi zwierciadło, w którym powinni się przeglądać, do którego powinni się porównywać i na którym powinni się wzorować. W przypadku *Parentatio Philippica secunda* tym czytelnikiem skonkretyzowanym był Franciszek I – młodszy brat Filipa II i jego następca. Postrzegany jako zdecydowanie odmienny od swego poprzednika i łączący w sobie różnorodne wady, których Filip II miał być pozbawiony, budził on obawy u części otoczenia dworskiego⁴⁷. Biografia Filipa II – brata, Gryfity, księcia, człowieka renesansowego, pobożnego i cnotliwego, „ojca ojczyzny”, doskonałego opiekuna państwa, religii, nauk i sztuki – powinna zatem stać się swoistym drogowskazem dla Franciszka I, źródłem inspiracji i zachęty, podpowiedzią, jak dobrze rządzić Pomorzem. Co więcej, powinna też ugruntować w następcy Filipa II konkretną ideę władzy, której podstawy stanowią: roztropność (*prudentia*) i sprawiedliwość (*iustitia*), mądrość (*sapientia*), pobożność (*pietas*) i uczciwość (*probitas*), łaskawość (*clementia*) i człowieczeństwo (*humanitas*). Taką zatem buduje Winther wizję władzy: opartą na dobrym, cnotliwym charakterze władcy, jego rozsądku i poczuciu sprawiedliwości, otwarciu na naukę, pobożności skupionej na kontakcie z Bogiem i na duchowej refleksji, pełnej miłości trosce o lud, łaskawości i humanitaryzmie wobec poddanych, umiłowaniu pokoju, dbaniu o dobrostan kraju.

⁴⁶ Zob. Janusz Władysław Szymański, *Książęcy ród Gryfitów* (Goleniów–Kielce: Oficyna Wydawnicza STON 2, 2006), passim.

⁴⁷ Zob. Zygmunt Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1996), 331; Szymański, *Książęcy ród Gryfitów*, 211.

W taką wizję władzy wpisuje Filipa II jako jej idealnego realizatora; taką też wizję władzy, legitymizowaną przez powszechną miłość i szacunek dla zmarłego księcia, przez towarzyszące całemu jego życiu dowody uznania i poszanowania w kraju i za granicą, wreszcie poprzez okazywaną powszechnie, przez rodaków, cudzoziemców, a nawet przyrodę, rozpacz z powodu jego śmierci – taką właśnie wizję władzy jako jedyną właściwą, godną naśladowania i oczekiwaną przez poddanych, stara się Winther przekazać nowemu władcy, gdy zamyka biografię słowami: „Niech sprzyja on [Bóg] następcy, najżyczliwszemu panu Franciszkowi, [...] niech czyni go płodnym, podtrzymuje i strzeże [...]”⁴⁸.

Bibliografia

- “Allgemeine Deutsche Biographie. Winther, Georg Valentin”. Dostęp 13.06.2025. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz85828.html#adbcontent>.
- Boras, Zygmunt. *Książęta Pomorza Zachodniego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1996.
- Borysowska, Agnieszka. „Poezja kunsztowna w drukach żałobnych dedykowanych Gryfitom”. W: *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*, red. Maria Łopuch, Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 2017.
- Brożek, Mieczysław. Wstęp do: *Żywoty sławnych mężów (z Żywotów równoległych)*, tom I, Plutarch z Cheronei, tłum. i oprac. Mieczysław Brożek, V–LXXVII. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004.
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*. Tłum. i oprac. Andrzej Borowski. Kraków: Universitas, 2009.
- Dziechcińska, Hanna. „Biografia”. W: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska, 121–123. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002.
- Dziechcińska, Hanna. *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627 (kierunki i odmiany)*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- Hainhofer, Filip. „Filipa Hainhofera dziennik podróży zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617”. *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego*, tom IX, tłum. i oprac. Krzysztof Gołda. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000.

⁴⁸ „Parentatio Philippica secunda JVV”, 161.

- Korolec, Jerzy B. „Ideal władcy w *Kronice* mistrza Wincentego. Rola cnót moralnych w legitymizacji władzy”. W: *Pogranicza i konteksty literatury polskiego średniowiecza*, red. Teresa Michałowska, 71–87. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Wydawnictwo Ossolineum, 1989.
- Korolec, Jerzy B. „Problem cnót moralnych”. W: *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. Teresa Michałowska, 57–65. Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN 1993.
- Kościelna, Joanna A. „Wesela Gryfitów na zamku w Szczecinie w epoce wczesnonowożytnej”. W: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, tom II, red. Kacper Pencarski, Barbara Igielska, Janina Rybkiewicz, Renata Zdero, Szczecin 2021.
- Lewandowski, Ignacy, *Historiografia rzymska*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.
- Łopuch, Maria, Wojciech Łopuch, „Architektura założenia zamkowego w czasach książęcych (1346–1637)”. W: *Karty z dziejów zamku książęcego w Szczecinie*, t. I, red. Barbara Igielska, Janina Kochanowska, Kacper Pencarski, Janina Rybkiewicz, Renata Zdero, Szczecin 2020.
- Niemirska-Pilszczyńska, Janina. Wstęp do: *Żywoty Cezarów. Tom I, Swetoniusz*, tłum., wstęp i komentarz Janina Niemirska-Pilszczyńska, przedm. Józef Wolski, V–XXIV. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004.
- Popiel, Barbara. „*Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II* Jurgi Valentinusa Winthera. Wstęp, edycja, przekład i komentarz”. Praca magisterska, Uniwersytet Szczeciński, 2008.
- Stelmach, Mieczysław. *Eilhardus Lubinus i jego wielka mapa Księstwa Pomorskiego*. Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument”, 2001.
- Szymański, Janusz Władysław. *Książęcy ród Gryfitów*. Goleniów–Kielce: Oficyna Wydawnicza STON 2, 2006.
- Urbański Piotr. „Łaciński repertuar dramatyczny w renesansowym Szczecinie”. W: *Szczecin teatralny. Cz. 1. Twórcy, przedstawienia, festiwale*, red. Leokadia Kaczyńska, 15–25. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002.
- Valentinus von Eichstaedt, „*De vita Philippi I. Ducis Stetini Pomeraniae etc.*”. W: *Parentationes Philippicae*. Stettin: Typis Rhetanis, per Ioh. Christophorum Landtrachtingerum, 1618.
- Winniczuk, Lidia. Wstęp do: *Żywoty wybitnych mężów*, Korneliusz Nepos, wstęp, komentarz i redakcja Lidia Winniczuk, 5–20. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- Winther, Jurga Valentinus. „*Parentatio Philippica secunda. De vita Philippi II*”. W: *Parentationes Philippicae*. Stettin: Typis Rhetanis, per Ioh. Christophorum Landtrachtingerum, 1618.

**Biography as a tool for legitimising power.
Constructing ideas of ruler and power in the 17th century biography
of one of the dukes of Western Pomerania**

Abstract

Parentatio Phillipica secunda. De vita Philippi II, the biography of prince Philip II by Jurga Valentinus Winther, is not only a description of the life of one of the last Pomeranian dukes and a tribute to the deceased ruler but also a kind of tool for legitimising the prince's power. This goal is achieved by: a combination of well-chosen elements of life of Philip II with the elements of life of his grandfather, Philip I; presentation of the relationship between the ruler and his subjects; presentation of the ruler's attitude to religion, literature, arts and affairs of state; layout of the presented material and choice of linguistic means. Using the tools of biography, panegyric, parenetics and rhetoric, the author constructs an image of the ideal ruler and at the same time builds a concrete idea of power into which he inscribes his protagonist.

Keywords

biography of 17th century, ruler's biography, legitimacy of power, Western Pomerania, rhetoric, role models

PROSIMY O CYTOWANIE ARTYKUŁU JAKO:

Barbara Popiel-Kobielska, „Biografia jako narzędzie legitymizacji władzy. Konstruowanie idei władcy i władzy w siedemnastowiecznej biografii jednego z książąt Pomorza Zachodniego”, *Autobiografia Literatura Kultura Media* 2 (2025), 25: 191–205. DOI: 10.18276/au.2025.2.25-13.